

HOGYAN TÖRTÉNHESETT BETHLEN GÁBOR ÉS BAJONI VINCE RÓMAI ZARÁNDOKLATA?

Dr. Banfi Florio olaszföldi magyar emlékek utáni kutatásairól folyó-
iratainkban számos értékes cikkben számolt be. Az Erdélyi Múzeum 1931.
évfolyamában is előadja, hogy Munoz római egyetemi tanár a XVII. század-
beli szentéveket tárgyaló nagy munkájában megemlíti, hogy az 1625. esz-
tendei római nagy jubileum alkalmával „Vincenzo Baion calvinista pro-
tero” és „il principe di Transilvania Gabriello Besim” is a katolikus hitre
tért át. Ezt a nyomot tovább követve, Banfi végre egy 1691-ben Rómában
megjelent munkában találta meg a forrást, amely kissé világosabb formá-
ban mondja el, hogy az 1625-ben Rómában áttért magyarok Bethlen Gábor,
az erdélyi fejedelem unokaöccse („Gabriele Betlm Nipote del Prencipe di
Transilvania”) és a kálvinista fejedelemség területéről való Bajoni Vince
(„Vincenzo Baion contado del Delfinato Calvinista”) volt. A híradásnak ezt
a formáját Banfi hitelesnek fogadván el, a magyar forrásokkal kíséreli meg
egybevetni és azután megállapítani, hogy a fejedelem unokaöccse a Beth-
len István és Csáki Krisztina Gábor nevű fiával azonos, bárha a megneve-
zett ifjú — Nagy Iván összefoglaló munkája szerint — „korán elhalt” volna.
Bajoni Vincével kapcsolatosan pedig azt állapította meg, hogy csakugyan
volt ilyen erdélyi nemes család, amely nevét a Bihar megyei Kis- és Nagy-
bajom falutól nyerte. Jóllehet Nagy Iván e család tagjait csak a XV—XVI.
századokból ismeri, szerinte még sincsen ok arra a feltevésre, hogy ez a
család a szigetvári hőssel kihalt volna.¹

Nem szabad ítéletet mondanunk Banfi felett, amiért nem ismerheti
jobban az itthoni források lényegét s az adatokból kikövetkeztethető gyö-
kereket, hiszen még hazai történészek is akadnak, akiknek sokkal több ide-
jük, módjuk, sőt kötelességük lenne ne csak a száraz adatokat, hanem azok
igazi jelentését is nyomozniok.

Ezek előrebocsátása után most már nekünk kell hozzákezdenünk nem
annyira az adatszerű, hanem a történések szelleme szerinti nyomozáshoz.
Mindenekelőtt arra kell figyelemmel lennünk, hogy mit is mond a feje-
delmi udvar légkörében élt, közel egykorú Szalárdi János?

Jellemezvén Bethlen Gábor fejedelmet, a többek között azt örökítette
meg, hogy „maga testvér öcscsétől jó emlékezetü gróf Bethlen Istvántól
való unokaöcscsét, gróf Bethlen Istvánt és Pétert, szorgalmatosan tanittat-

¹ EM 1931: 299—301.

ván, és gyermekségétől fogva az deáki tudományban nevelvén midőn az iskolából kivenné őket, böcsületes tudós főrendek gondviselések, mint töt-töri Cseffei László, palóczy Horváth János és többek gondviselések alatt, több főrendek gyermekeivel nagy költséggel elküldvén őket, török császár portáját, római császár udvarát, Velenczét, Olaszországot, Romát, Galliát, Angliát és Belgiumot följáratta vélek, és így igyekezte az haza jöendő szolgálatjára őket készíteni, nevelni, gyarapítani, alkalmasabbakká tenni”.²

Ha tehát így áll a helyzet, fel nem tételezhető, hogy éppen az ő nevét viselő öccsével: Gáborral nem törődve, kiműveletlenül, parlagon hagyta volna képességeit, hogy soha semmiféle forrás még csak meg sem említse a bár ifjúvá serdült unokaöcs nevét! Éppen ezért a Nagy Iván „korán elhalt” kifejezését a szokásos értelemben: „gyermekkorban” vagy még inkább „kis gyermekkorban” jelentésűnek kell magyaráznunk. Ezért a hibának mégiscsak a Banfitol idézett forrásban kell lennie, vagyis annak nem az erdélyi fejedelemnek Betl(e)m Gábor nevezetű unokaöccséről, hanem Betl(e)m Gábor erdélyi fejedelemnek unokaöccséről kell hírt adnia! Ilyen-képpen ez csak ifjabb Istvánra és Péterre vonatkozhatnék. Hiszen Szalárdinál láttuk, hogy kíséretükkel Rómát is meglátogatták, s ilyenformán a pápa is kihallgatáson fogadhatta őket, sőt ha éppen az 1625. év alkalmával jártak volna ott, abban az esetben a nagy ünnepeken is részt vehettek volna. Ha tehát a pápánál megfordultak nevét a képzelt valóságnak csak-ugyan megfelelő évben és körülmények között az udvartartáshoz tartozó valamelyik kamarás vagy titkár feljegyezte, az eseményeket 66 esztendő múltával megörökítő történetíró minden különösebb szándékos ferdítés nélkül s csupán választott tárgya iránti lelkesedésből eredő elfogultságából könnyen írhatta volna, hogy nevezettek át is állottak a katolikus hitre, mert — elgondolása szerint — hithű protestáns ekkor ugyan mit is keres-hetett volna a pápai udvarban s a szentévi nagy ünnepeken!

De a két unokaöcs közül vajon melyik is lehetett a Rómát is megjárt ifjú? Kíséreljünk meg ennek is utánanézni.

A heidelbergi egyetem anyakönyvében a Juliánus naptár szerinti 1619. április 19-én van bejegyezve: „Illustris Comes Stephanus Bethlen de Icktar (etc.) Serenissimi Principis Transylvaniae Gabriel (etc.) Nepos ex fratre Stephano Bethlen Comite Huniadensi et Maramurusiensi” nevét. Utána egy egész lapot kitöltő címer van lefestve. Mint kíséretének tagja, vele egyszerre iratkozott be „Sigismundus Bartsai nobilis Ungarus de Nagy Bartsa” és „Michael Kornis nobilis Ungarus de Toth Varadgya.”³ Éppen-séggel lehetetlen, hogy ifjabb Bethlen István e beiratkozást megelőzőleg már Európa-szerte utazgatott volna, mert hiszen Gyulaféhérvárról ennek az évnek március elején indult útba, s ezért idejéből már nem is telt volna ki.⁴ Ezt az esztendőt azután végig itt töltötte, erre bizonyos, hogy a 14 éves Bethlen István december 24-én egy „Declamentiuncula”-t mondott fel a teológusok tantermében, Barcsai Zsigmond pedig két nap múlva egy „Oratiuncula”-t tartott a Szent Péter templomban.⁵ A következő esztendőben

² Szalárdi János *Siralmas Magyar Krónikája*. 63.

³ SpFüz. 1862: 563.

⁴ Lukinich Imre: *A Bethlen fiuk külföldi iskoláztatása*. (Nagyenyedi Album. Bp., 1926. 83.)

⁵ RMK III, 1291, 1292.

azután Heidelbergből eltávozva, egyáltalában nem volt lehetősége továbbvándorolgatnia. Erre találunk bizonyosságot Geleji Katona Istvánnak, a későbbi püspöknek élettörténetében. Ugyanis — Bod Péter szerint — a külső-országokbeli akadémiákról 1617- vagy 18-ban hazatért Geleji scholamesterséget nyervén Fehérvárt, ekkor „kivált a’ Fejedelemnek jobban is kedvében esvén, az Ötsével, Gróf Bethlen Istvánnal el-küldötte ismét az Hejdelbergi Akadémiára, reá bízván az Ötsére való gondviselést egészeszen 1619- Eszt. De igen sokáig ott ülni nem lehetett, mivel a’ Spanyolok a’ Palatinatusba bé-ütvén kezdettenek vala pusztítani, féltvén a’ reá bizott Urfit; jött onnan Norimbergába, onnan Prágába, Prágából öt nappal az előtt a’ Hartz előtt, a’ mellyen a’ Tsehek és Fridérikus el-vesztették dolgokat, Posonba a’ Fejedelemhez”.⁶ Minthogy pedig a fehérhegyi csata, amelyben Csehország végleg elbukott, 1620. november 8-án volt, ilyenképpen e tájban történt ifjabb Bethlen István hazatérése is. Ekkor azután itthon is maradt, minthogy adatkunk van reája, hogy édesanyjának 1622. február 11-én Karkóban (az Alsó-fehér megyei Krakkóban) történt temetésén részt vett.⁷ De jelen volt Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszony 1622. július 1-i gyulafehérvári végtisztességtételén is.⁸ Jól tudjuk azt is, hogy István gróf hazatérése után Kassán folytatta tovább tanulását Károlyi K. György és Bojti Veres Gáspár preceptorsága, valamint Alvinczi Péter felügyelete alatt. Majd 1627-ben megházasodva, többé már nem ment külsőországokba.

De miképpen állunk idősebb Bethlen István ifjabb fiával: Péterrel?

Kecskeméthy K. Gergely, Bethlen Péter alumnusa, 1626-ban Franeke-rában egy 48 lap terjedelmű munkácskát adott ki, amelynek patrónusához intézett ajánló versét március 3-án keltezte. Ennek címe, amely a füzet tartalmát is sűrítve megnevezi: „Ulysses Pannonicvs Sev Iter Qvod Illustrissimus Comes, Sp. ac M. Dominus D. Petrus Bethlen De Ichtar . . . per Germaniam Anno 1625, magno fructu suscepit, Post Per Belgium, Angliam, Galliam, Anno 1626. ad uberiorem suorum studiorum mercaturam . . . Ecclesiae & Reip. emolumentum suscepturus est.”⁹ Ebből a könyvecskéből, valamint Szenczi Molnár Albertnek Kassáról 1625. április 1-én Camerarius Lajoshoz intézett leveléből értesülünk elsősorban arról, hogy Péter gróf kíséretével elhagyva Kassát, Berlin érintésével az Odera melletti Frankfurtba igyekezett.¹⁰ Itt azután az egyetemre beiratkozottak között találjuk: „Illustris ac generosus comes dominus dominus Petrus Bethlen de Iktár, comitatum Huniae adensis et Maramarusiensis perpetuus comes, dominus in Huszt et Illye. Generosus Michael Kornis de Totvaradja nobilis Ungarus, Transylv., aulae comitis magister. Stephanus Töczeki de Töczek, Ungarus, praeceptor comitis. Comitis famuli: Joannes Daniel De Varias nobilis Ung. Transylv. Ladislaus Abafi de Nagy-abafalva nobilis Ung. Joannes Bethlen de Halmágy nob. Hung. Transylv., non juravit propt. aetatem.”¹¹

Frankfurtban való közel egy esztendei tartózkodás után Hollandiába bujdosnak. Itt azután az ifjú gróf nevét mint 17 esztendőös ifjúét 1626. július

⁶ Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus. 73.

⁷ A kolozsvári sáfárpolgár számadáskönyve. 1622. 89, 109.

⁸ I. h. 1622. 110.

⁹ RMK III, 1397.

¹⁰ Lukinich. 91—92. és ItK 1908: 221.

¹¹ ProtSzle 1889: 185. és Archiv N. F. XXII, 407.

25-én Leyda város akadémiájának anyakönyvében találjuk meg, úm. „Illustrissimus Petrus Bethlehem de Iktar, comes comitatum Hoenjandiensis et Marmarousiensis perpetuus, dominus in Hoest et Ilae”.¹² Kiséretének tagjai voltak: „Michael Cornis de Totwaradje nobilis Transilvanus, ejusdem comitis aulae mag(ister Annorum) 26; Joannes Danielis nobilis Transilvanus, 17; Joannes Bethlehem etiam nobilis Transilvanus 14; Ladislaus Abaffy nobilis hung(arus) 15 ministri ejusdem; Stephanus Toeltsocki Hung(arus) illustris comitis praeceptor, 26; Gasparus Tornai Hung(arus) ejusdem familiae assecla, 23.”¹³ A fejedelem tehát Bethlen Pétert bátyjánál nagyobb kísérettel s így nagyobb pompával küldötte külsőországokba. Volt udvarmestere, aki különben még Bethlen Istvánt is kísérte (Kornis), inasa (Abaffy), tanítója (Tölcseki), bejárója (Tornai) s két barátja (úm. másodunokatestvére: Bethlen János, valamint Daniel János). Ezek közül többen még 1630. április 10. táján is künn tanultak Leydában, minthogy Bethlen Péter kíséretének tagjai közül Daniel János ekkor tartotta filozófiai tárgyú vitatkozását, s az üdvözlők között ott találjuk Tölcseki M. István, valamint Bethlen János versét.¹⁴ De ezenkívül a külsőországokbeli akadémiákon tanuló Haller Gábor naplójába azt jegyezte fel, hogy 1630. szeptember „23. napján mentenek haza magyar nemesek ketten, az kiket itt Francofurtumban találtam, Dániel János, Bethlen János, és az Grof Bethlen Péter uram ő nagysága praeceptora Theolcseki István uramék, az kik hatodfél esztendeig laktak ide fel tanulságnak okáért”.¹⁵ Bethlen Péter azonban semmiképpen sem akart volt Leydában maradni. Ezért eddigi kíséretének tagjait újjakkal váltandó fel, a fejedelem úgy intézkedett, hogy úti gondviselőül töttöri Cseffei László és pálóczi Horváth János becsületes tudós főrendek és még mások küldessenek utána, akikhez — Lukinich adata szerint — Bornemisza Ferenc is csatlakozott, a korábbiak közül pedig Kornis Mihály és Abaffy László maradt vele. Ismeretes, hogy noszolyi és töttöri Cseffei László Belső-Szolnok megyei főispán s Bethlen Gábor udvari embere, valamint Pálóczi Horváth János ugyancsak fejedelmi udvari ember volt.¹⁶ Bethlen Péter most már velök járta végig a nyugati országokat. Így látjuk, hogy Cseffei 1627. november 27-én Hamburgból és 1628. április 8-án Párisból írt haza az édesanyjának. Leveleiben említi, hogy Hollandiából Belgiumba mentek át, majd Párisból Olaszországba készülnek.¹⁷

Cseffeiék még mielőtt elhagyták volna Magyarországot, a fejedelem levelével Pozsonyban felkeresték Pázmány Pétert, majd azután Bécsbe érve, II. Ferdinád császártól kértek ajánló sorokat, hogy akadálytalanul bejuthassanak az európai uralkodók udvarába, s egyáltalában szabadon járhasanak a kontinensen.

Az új kíséret tagjai Hollandiába érve, az ifjú gróffal Németalföld déli felébe: Belgiumba utaztak át. Majd onnan Angliába hajóztak, innen azután

¹² = Huszt és Maros-Illye.

¹³ Archiv N. F. XVI, 206. és Lukinich. 79—100.

¹⁴ RMK III, 1426, 1427, 1456.

¹⁵ Erd. Tört. Adatok IV, 5.

¹⁶ Lázár Miklós: Erdély főispánjai. (Századok. 1888: 911—31.)

¹⁷ Beke Antal: Két utazási levél a XVII. századból. TT 1881: 196. és Biró Vencel: Bethlen viszonya Pázmánnyal. EM 1914: 191.

visszatértek Franciaországba, ahonnan Olaszországon át Rómába s onnan visszafelé Svájcra és Bécsen keresztül 1629 elejére hazaértek Erdélybe.

Európát járó útjuk meglehetősen sok időt vett igénybe. Emellett tudjuk azt is, hogy az 1623. évtől 1626-ig, de különösen az 1625. évben Bethlen követi sűrűn járták az európai udvarokat, így diplomáciai összeköttetései-nek nyomai megtalálható nemcsak a szultán s a német császár, hanem a francia, az angol, a dán s a holland udvarokban, nemkülönben Velencében is. Megtörténhetnék, hogy ezeknek a politikai utaknak a Bethlen fiúk európai járása-kelése is szerves tartozéka lehetett volna, ámde bizonyos, hogy egészen független volt azoktól, sőt Szalárdi tudósítása ellenére — mai tudásunk szerint — Konstantinápolyban meg sem fordultak.

Bethlen Istók és Péter bújdosásának szolgaszemélyzetét természetesen nem ismerhetjük. Éppen ezért sokra nem is mehetek a Banfi Florio által felfedezett Bajoni Vincével sem! Bárha nem volna lehetetlen, hogy a meglehetősen nagyszámú kíséretéhez csakugyan hozzátartozott valami ilyen nevű egyén, s így a római látogatás alkalmával jelenvoltak közül talán csak kettejük neve ragadt meg annak a pápai hivatalnoknak az eszében, aki a kihallgatásra jelentkezettek nevét feljegyezte, hiszen az erdélyi fejedelem hozzátartozójának a nevét nehezebb volt elfelejteni, mint a kíséret tagjait, viszont Bajoni nevének olaszos hangzása könnyebben megmaradhatott a magyar szavakhoz nem szokott fejben. Éppen ezért szükségesnek látom Banfi hibás feltevése ellenére tovább is kutatni. Így találtam a kolozsvári adófizető polgárok névjegyzékében 1647-ben a Magyar utcai fertályban: Az unitárius „Ecclesia házában Polts Janos. Ecclesiában szolgál. Ibi Cantor Mihaly”,¹⁸ akit az adófizetés kötelezettsége alól 1648-ban feloldoztak, feljegyezvén, hogy Platea „Longa Intra Muros Polts Janos h(áza) Eccl(esia) h(áza.) Ibi Baioni Mechel Schuler Eccl(esia) szolgálja”. Ugyanez 1649-ben „Baioni Mechel Schuler Szasz Colab(oratoris) Relict(a)”. Tehát ez a bajoni Schuler Mihály szász unitárius kántor (kolaborator) egészen bizonyosan a Kisküküllő megyei Bajomból (szászul: Bunnendorf-ból) származott, s ilyenformán szász nemzetiségű volt. Bizonyos tehát, hogy egyetlen bajomi ifjú sem tartozhatott Bethlen Péter kíséretéhez, mivel evangélikus vallása miatt nemcsak nem látogatta volna a hollandiai egyetemeket, de még a hitehagyás sem tételezhető fel róla. Majd a sárospataki anyaiskola törvényeit aláírt diákok névsorában 1634-ben jelentkezik „Johannes Bajomi Saxo 4 Octobris Exivit infamis”.¹⁹ Azután a debreceni kollégium diákjai között a XVI—XVIII. századokból nem egy Bihar megyei „Bajomi” származásút találunk, azonban egyik sem hallgat a Vince keresztnévre, s emellett közülük csakis Mátyás való a XVII. század első harmadából, de ő is csak 1626-ban írván alá az iskola törvényeit,²⁰ amikor is 16—17 esztendő s ifjú lehetett, így semmiképpen sem lehetett volna jelen az 1625. szentévi nagy ünnepeken Rómában.

Meg kell még azt is jegyeznem, hogy a Banfi által megnevezett Vince keresztnévet hasonlóképpen megkérdőjelezhetjük, mert a XVII. századbéli Erdélyben és a kapcsolt részeken a protestánsok között ez a név egyáltalá-

¹⁸ Kolozsvár városi adófizetők könyve (Dica). 1647, 5.

¹⁹ Egyháztört. 1943: 125.

²⁰ Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. II, 109.

ban ritkán használatos, úgyhogy reá alig tudnék példát bemutatni.^{20a} De még az sem lehetséges, hogy ifjabb Bethlen István járt volna Rómában, az öccse pedig nem is az 1625-ös szentév alkalmával, hanem csak 1628-ban fordult meg ott, sőt az ő áttérése sem felelhet meg a valóságnak, nemkülönben Bethlen János is — amint már láttuk — 1630-ban hagyta el Hollandiát, s nem is Itáliába, hanem hazafelé tért.

Ezek után visszatérve e cikk bevezető részében mondottakhoz, miután megállapítottuk, hogy nemcsak Munoz professzornak, hanem az ő 1691. évi római forrásának állításában mind az időpont, mind a személyek, mind a körülmények, mind pedig a következmények hamisak, a leghatározottabban ki kell jelentenünk, hogy itt jóhiszemű tévedésről semmiképpen sem lehet szó, hanem éppen szándékos ferditéssel állunk szemben, amilyennel az elmúlt századokban eléggé gyakran találkozunk, s ami a közelmúltban még a tudós Banfi Floriót is megtévesztette. Az igazság ugyanis mindössze csak annyi, hogy az alig ifjúvá serdült Bethlen Péter országot-világot járó útja közben főúri kísérelével az 1628. évben Rómában is megfordult, ahol a Pázmány Péter ajánló sorai bizonyosan a pápához is megnyitották az ajtót.

Ami már most Bethlen Gábor nevének „Besim” és „Betlm” alakra való eltorzítását illeti, ismeretes, hogy az ilyesfajta felületesség milyen nagyon gyakran jelentkezik, így a franciáknál az 1620-as években „Bethlehem Gabor” és „Betleem Gabor”, majd „Betlengabor” meg „Belengabor”, vagy pedig csak egyszerűen „Gabriel”, avagy „Gábor”.²¹ Német és holland kiadványokban azután „Bethlehem”, „Bethlem”, „Bethlehemb” névjelzéseket is találunk.²² Végül angol, svéd és egyéb külföldi röpiratokban a különböző eltorzított névalakok egész garmadáját.²³

^{20/a} „Respondente Vincentio Szepsino Ungaro” — olvashatjuk egy 1601-es Pareus-disputáció címlapján, vö. Mokos Gyula: *Íróink életéhez*. Bp. 1907. 58.

²¹ Parlagi Olivér: Bethlen Gábor neve az egykorú francia irodalomban. (ItK 1930: 1633—165.)

²² RMK III/1. kötet.

²³ Ld. pl. Apponyi[-Dézsi]: *Hungarica* II. (Bp., 1902.) és IV. (München, 1927) különösen: 750—5, 788, 804, 808—10, 824, 2003—5. stb. szám alatt.